

Проф. др Бранислав Ковачевић
Филозофски факултет
Никшић

РАЦИОНАЛНА ИСТОРИЈСКА СВИЈЕСТ И ПРЕТПОСТАВКЕ ЊЕНОГ САВЛАДАВАЊА

Није непознато у нашој историографији да обје Југославије, грађанско-монархистичка и комунистичко-републиканска, није су имале рационалну представу о себи. Мислимо у сфери најнепосреднијег виђења савременика, преко наставе историје, историографије, официјелних политичко-историјских пројекција. Биле су то глорификације твораца прве и друге Југославије, култови владалаца, овјековјечења система.

Историјска публицистика између два свјетска рата је уздизала ослободилачке напоре српског народа, који су били више него очевидни, као вид невиђене ратне жртве и епопеје истовремено; касније је уздизала до небеса југословенску националну интеграцију у условима личне власти суверена, режимских гарнитура и државних странака (Југословенске радикалне заједнице, Југословенске народне странке и других). Школска лектира је морала да слави 1. децембар, 6. јануар, краља ујединитеља, принца намјесника и његове премијер-министре, док је кнез с њима био у слози и љубави.

Жртва српског народа, који је у борбама за уједињење у шестогодишњим ратовима изгубио једну четвртину свога становништва, готово да није позната у аналима модерне историје. Међутим, идеолошке основе историје у промету (у школама, у новинама, свакодневном животу и политичкој динамици) полазиле су од апсолутизације ових народних напрезања, њихове вјечитости и бесмртности, служења перспективи да се троимени народ претвори у југословенски народ, да се идеја југословенства схвати у свој њеној линеарности од словенске колонизације до наших дана, успостави насилно и вјештачко југословенство у облику

шестојануарске националне нивелације. Сви уџбеници су носили такав биљеж, иако су били далеко писменије написани од послјератних глорификација комунистичке државе и прошлости. У њиховој основи налазили су се поменути идеолошки постулати који су функционално служили уједињавајућем југословенском амалгаму. Занимљива би, међутим, била једна критичка анализа предратних наставних планова и програма, из којих се види презентација знања из области историје, историје књижевности, етнологије, географије, чији су садржаји, оријентације и начела имали да се конкретизују у уџбеницима за средњу школу; потом, како је представљана и вреднована разнолика историја народа на овим просторима посљедњих четрнаест вјекова, од када су се Јужни Словени нашли на Балканском полуострву, разлили се на југу до Солуна и нашли између Романа и Германа у сјеверозападном дијелу данашње Југославије. Рецимо, историја стварања држава код јужнословенских народа и њиховог распада, сеоба и мијешања, социјално-економске организације живота, обнове државности код Срба и Црногораца у модерном времену, националног сазријевања јужнословенских народа, крајње неравномјерног по темпу развјетка, и веома специфичном по облику манифестовања. Тек недемократска, непарламентарна организација власти од 1929. до 1941. није била предмет критике.

Краљевина Југославија је имала своју парламентарну фазу (1921—1929), као и фазу „диктатуре без диктатора“ (1934—1941). Али, када се могла изрећи критика, она ћути у Парламенту, у новинама, у гласилима разних странака вишепартијског система до увођења диктатуре, као и касније послједије ублажавања диктатуре, избора, појаве странака на политичкој сцени 1935—1941. године, затим разне националне конфронтације које би бациле друкчије историјско свјетло на појаве и догађаје из историје појединих југословенских народа? Може ли се испуштати из вида да су националном сазријевању неких народа допринесли страначки прваци националистичких организација и странака (ВМРО, усташе, црногорски сепаратисти), као и врење међу националним мањинама, које су разбуктавали агресивни фашистички центри, нарочито мађарски, њемачки и албански од почетка Другог свјетског рата септембра 1939. године?

Таква једнострана историјска свијест, која је, на једној страни, у име интегралног југословенског националне брисала све посебности, особене историјске и друштвене услове уопште у прошлости и савремености, није могла послужити друштву и његовом напретку, рационализацији историјске свијести, већ само њеном замућивању. А на другој страни једнострана свијест је одбацивањем, *ad limine*, сваког смисла југословенског заједништва сијала мржњу, позивала на разарање и тотални нихилизам краткотрајне стварности заједничког живота.

На једној посебној основи одржавао се критички однос комуниста према Краљевини послједије 1945. године, организованих

на нивоу владајуће снаге у држави, и то пуних четрдесет пет година, према држави и друштву који су претходили побједничком тријумфу Комунистичке партије Југославије 1941—1945. У неразвијеним и недемократским друштвима је одувијек било, скоро правило, да се претходници обезвређују, негирају, сахрањују; да им се одриче сваки значај и вриједност — политичка, етичка, социјална. Али, мислимо да хиперпрофија критицизма у односу на Краљевину Југославију готово да је без преседана. Подлегло се набреклости снаге, младићком увјерењу да режим вјечно траје, да су „тековине народнослободилачког рата“ неприкосновене, а њихови творци непролазни. Стога се и могло десити да код народа Србије и Црне Горе, који заиста имају дугу историју, државотворну свијест, славна дјела у прошлости, о којима се сјећања не гасе до данас, било у сфери ратничке историје, настајања државности, градитељске славе (цркве, манастири), духовности (књижевност) величанствених дјела културе (ликовна умјетност, књига попут „Октоиха“, итд.). — све то буде потиснуто или се замрачи у име дјела нових побједника. Скоро да се с њима, новим побједницима, историја рађала и да неће имати краја. Мислимо да је та некритичка црта, глорификаторска нота, функционална режимска компонента, диспропорција у фазама историје одувијек ишла у прилог „дневне историје“; таква историја је била владајућа, санкционисана од власти, институционално заснована преко инспектора, завода, управних органа, контрола, „прислушне службе“, итд.

За владајући режим и његове водеће људе само савремена историја (њена историографија научна, мемоарска и публицистичка) била је камен темељац поретка, његове стабилности и трајности. Дјела из рата 1941—1945. су се овјековјечавала, једнострано и хвалоспјевно представљала, а неповољне појаве заостављале или заташкавале; о њима се ћутало. Ништа није било забрањено, али је све било усмјерено и прописано, па се тачно знало шта се може рећи, а шта не може.

Зашто је то било тако? Зато што је историја као наука, наука која оперише конкретним фактима, једноставно опасна за властодршце, јер обезвређује званичне генеалогичке, звучне родослове, не скрива начине доласка на власт, друкчије сјенчи неке личности из подземља, мафијашко понашање, итд. А сви из редова творачке снаге режима жељели су да имају херојски нимбус око главе.

Ако су претходници били „историјско смеће“ а побједници „историјско цвијеће“, онда се требало немилосрдно обрачунати са свим насљеђем старог друштва, а узносити ново друштво и његове прваке. Ни један систем као стаљинизам није познавао технологију „лакировке“. У том погледу није заостајао ни титоизам.

Историју је власт функционисала до максимума. Но, власт ју сама није озбиљно узимала, већ јој је служила само као сер-

вис, као вид идеологизације свијести, декоративни додатак разних светковина и јубилеја хероја „нашег НОБ-а“, али се сурово обрачунавала са онима који су хтјели да је објективније представе. Свака тежња у том правцу схватана је као „политичка диверзија“, као негативна девијација, покушај рестаурације старог друштва и дестабилизације новог поретка, нови вид националне издаје, контрареволуција. Овај посљедњи појам је био универзалан: постојао је у Кривичном законнику (КЗ), важио за „националисте“, за „информбировце“, за косметске сепаратисте 1968, 1981, данас.

Има историчара који — мислимо с правом — обје Југославије означају као државе националног помирења. Прва је, подсјећају, примила у своју војску официре и подофицире поражене Аустро-Угарске армије, заборавила да су се они 1914. борили на супротним странама фронта, гледали се међу собом преко мушице, а друга је мало говорила о Јасеновцу, највећој српској некрополи, уопште о геноцидној димензији наше ратне прошлости 1941—1945. године. Ако су оне биле као државе тако концилијантне у националном смислу, за посљедњу — другу Југославију — може се рећи да је била више него идеолошки искључива. На историјску свијест грађана негативно је дјеловало и то што поражене снаге у прошлом рату нијесу имале право на своју историографску пројекцију догађаја. Како оне у Југославији тако ни оне у иностранству, које нијесу могле да увозе своје књиге и књижице, тзв. емигрантску литературу, литературу на српскохрватском језику у иностранству. Ти људи су на Западу провели пуних четрдесет пет година, без права да дођу у отаџбину, без права да се њихове књиге презентирају у Југославији. Идеолошки ексклузивни режим за то није хтио ни да чује све до своје практичне сахране, а ова литература, сем ријетких изузетака (др Ђоко Слијепчевић, Звонимир Вучковић, Десимир Тошић, и други), скоро да се није ни наводила у студијама и другим видовима истраживања у земљи.

Сукобљавала се литература у земљи са оном у дијаспори. Обје су биле великим дијелом идеологизоване. За емигрантску литературу карактеристичан је широк распон мишљења, схватања, концепција о Југославији и њеном настанку, судбини, прошлости, садашњости и будућности. И једна и друга литература као да је наставила да и даље води рат из 1941—1945. године. Разноликост емигрантске литературе одређена је тиме што су били различити прилази: љотићеваца, четника, недићеваца, међу којима је било присталица обнове Југославије, великосрба и заклетих непријатеља обнављања Југославије.

У самој земљи дисхармоније у историографији нијесу почињале у класно идеолошкој сфери, јер је у том смислу владао монолитизам све до смрти Јосипа Броза Тита, па једно вријеме и послје Титове смрти („послје Тита — Тито“), већ у сфери различитих националних приступа у српској, хрватској, маке-

донској, словеначкој, албанској историографији. Расправе су вођене са страшћу, биле веома конфликтне, искључиве и разарале дојучерашње једнозвучје.

Довољно је погледати како се ова конфликтност рефлектовала на историјску литературу, уџбенике, уопште историјску свијест са становишта њеног тровања, изазивања антијугословенског понашања и националних сукоба и разлаза.

Деформације наше историјске свијести, преко уџбеника и много снажније на друге начине формиране, испољавале су се у једностраном сјенчењу догађаја, диспропорцији материје, потискивању старије прошлости и традиције која није била функционална за владајућу идеологију, избегавању да се критички расправља о појавама које су бацале сумње на побједнички покрет (спрентивни терор у зиму 1941—1942, партизанско-њемачки преговори, партизанско-четничка сарадња августа — октобра 1941. до почетка грађанског рата, квалификација „грађанског рата“, репресивна политика побједника, мрвљење противника, дојучерашњих једномишљеника послвије 1948. године, процјена личности као „издајника“, „отпадника“, „злочинаца“ само ако су у неком каснијем току отпали од побједничког покрета, итд.).

Наша криза је данас великим дијелом изазвана тиме што је питање уобличавања и изградње једне рационалне историјске свијести потпуно запостављено, потцијењено, испуњено крајњим неразумијевањем. Тим је пропуст већи што се ради о друштву у Србији и Црној Горе које је под снажним утицајем своје прошлости и које је историји придавало велики значај, његовало историјску свијест, понекад народ живи кроз историјско памћење.

А шта се дешавало безмало посљедњих пола стољећа? У нас је деценијама надвладала лажна или бар полулажна историјска свијест, митоманска, нерационална. И данас нијесмо од тога потпуно ослобођени (приче о „небеском народу“ и сл.). А то значи да је идеологија увелико господарила у оцјени чињеница, њиховом одбиру и разумијевању. Рационална свијест је дезидеологизована свијест, у којој нема натрухе идеолошког, она је сува, конкретна чињеничност. Чињеница је оно што је истраживач утврдио у егзактном поступку истраживања, а не оно што је прописано у лабораторијама агитпроповских централа. Рационалност подразумијева критички прилаз свим схватањима и интерпретацијама у историографији, па било оној научној (монографије, студије), аутобиографској (причања, записи, дневници, мемоари), публицистичкој (новинарско-публицистичке реконструкције), укључујући и уџбеничку историјску литературу (основ знања или „праг знања“, како неки називају уџбенике). Рационалност, даље, тражи да се у изворима испитају искази и провјере све чињенице, а не само оне које годе уху идеолошких поданика. Истовремено, историчар, који је рационалан, неће избежавати друкчија мишљења у условима плуралистичке литературе, већ ће је сасвим у цјелини претрести. Наравно, историчар

од струке има у виду научно начело да и најкоректније спроведена истраживања могу довести до раскорака у мишљењу. Исто тако, да се истраживања два или више историчара могу и подударити, па и онда када је примијењен различити методолошки приступ. Рационалност је претпоставка критичког промишљања прошлости, што представља суштинску улогу историјске науке. Рационализација историјске свијести је значајна, прије свега зато што је историјска свијест једна од најтоталнијих свијести, која великим дијелом испуњава човјекову свијест. Историјска наука је друштвена али и хуманистичка наука, чиме је обезбијењен њен васпитни ефекат.

У условима распада идеолошког система, федерације — националне конструкције државе, те државе Југославије као политичке и физичке чињенице — паралелне историјске свијести настављају да дјелују и те како, још више и јаче него у условима монолитне структуре друштва која их је ограничавала, па и усмјеравала, добрим дијелом репродуковала у интересу владајућег режима и идеологије. Замислимо како може да изгледа тај прелаз са једнопартијског система мишљења у свим сферама на систем вишестранаштва, почетног парламентаризма, историјске егзекуције над комунизмом, његовом организацијом и начином мишљења. И то све у условима друштва у коме је комунизам имао снажно упориште, дубоке коријене, због „руског фактора“, осјећања укоријењене социјалне правде, филозофије људског егалитаризма, али и надгорњавања „племеника“ на личном плану. Какви су ти ломови, требало би да испитају психијатрија и психологија, социјална патологија. Колеге које се баве старијим смиренијим епохама знају да запитају своје колеге који се занимају двадесетим вијеком како успијевају да очувају кохерентну свијест. Они, који су у служби рационалног, критичког истраживања историје више него успјешно, а идеолошки вјерници су одавно већ застали збуњени „пуцањем опруге“, остајући на једној својој књизи, најчешће дисертацији, као да се није ништа мијењало, а у посљедњој деценији до краја распало, декомпоновало, будући деценијски изгњилило.

Но наш слом није изолован, већ планетарни, јер се распао цио један свијет, реални систем друштвено-економских односа, државни апарат, владајућа странка. Сада изгледа да смо у интересном — један се свијет обурдао, а други није конституисан. Још, међутим, не знамо да ли је ово криза која се може изоловати на уже просторе, или је свјетска, универзална, с обзиром на историјску промашеност досадашње реалне комунистичке верзије, а на другој страни пустошне капиталистичке, профитабилне визије, лишене социјалне заштите и људског прожимања? Како превести на нов систем људе који су навикли на старе норме, нека друкчија правила живота и рада, што се заклонило у свијест, ушло у психу, освојило морално и биолошки човјека?! А ако смо пред новом свјетском прекомпозицијом ко-

ја може деценијски трајати? Шта у суочавању са страшном демографском експлозијом на једном дијелу планете (прије пола вијека двије милијарде, а данас безмало шест милијарди људи на планети)? Или шта ће бити са народима у којима хара „бијела куга“? А расно-вјерске катаклизме које пријете, које се једноставно намећу до јуче владајућој европској цивилизацији, католицизму и протестантизму? Данас је фактор ислама постао акутан као што је то био некада за Запад, Рим, папство, за Визант у XIV вијеку.

Како год било, морамо настојати да егзактна, критичка чињеница загосподари у простору музе Клио. Идеолошке измишљотине и преваре морају ишчезнути из уџбеника, новина, па, забога, и из историографије. Загосподарити у кругу Клио не значи постати и владајућа свијест у простору школе, међу омладином, народом. Такву доминацију рационалне свијести немамо ни у најразвијенијим историографијама, јер увијек дјелују центри који производе половичну, фалсификовану, деформисану свијест. Вјерске заједнице или њихови достојанственици (епископи, прелати) стварају заблуде у име своје цркве, доктрине, религије, политичких погледа, итд. Није ли једног дана један епископ поручио да чим су се Срби нашли у средишту свјетских збивања, знак да је то у вољи Божјој, или један други — кардинал — приближио поступак канонизације надбискупа Степинца, као да он није санкционисао једну монструм државу као државу хрватског народа, а на другој страни узаконио прозелитизам, остајући миран пред трагичном судбином српског народа, пред његовим страдањем, мучеништвом.

Како превазићи у нашој струци све облике поменуће идеологизације, аматерства, дилетантизма, комерцијализације, отрова национализма, доктринарне ригидности, вјерске — месијанске затуцаности, вулгаризације историјских појава у новинама и другим медијима, сензационализма, мистификације које стварају још већу сумњу, уносе хаос у разумијевање прошлости, призивају нову идеолошку, страначку употребу историје. Као да је један култ рушен да би се успоставило много других. Излаз из овог лавиринта видимо у сљедећем:

1. Уџбеничка литература мора бити далеко више заснована на научној историографији. Сматрамо да је и раније постојао несразмјер између знања постојеће историографије, оне најозбиљније, разумије се, и сиромаштва и једнолинијности израженог у уџбеницима. Наравно, о томе не постоји јединствено гледиште, јер један дио историчара сматра да је историографија била тек режимска, што је неразумијевање чињенице да је општи концептуални оквир свуда био исти, и да се он није могао мијењати без погибије. Разлика је у обиљу фактографије, нијансама у интерпретацији, богатству емпиричких слојева који су — да су коришћени — могли разбити сиромаштво, линеарне вулгарности,

шематизам идеологије, очувати достојанство историјске науке у условима диктаторског режима. Па и да је могла далеко више да се користи стручна периодика у којој је било много чланака и микро студија које су трајног значаја (о „лијевим скретањима“, суштини интегралног југословенства под „монархидиктатуром“ а не војно-фашистичким српским режимом, карактеру закључака Бујанске конференције, четничком одступању из Црне Горе код Р. Пајовића — који је користио и емигрантску литературу — односима националног и класног, паралелама устанка у Црној Гори и Херцеговини, тзв. руском фактору, партизанској герили 1942—1943. у Црној Гори итд.). Поготову је уџбеничка литература дужна да данас буде заснована на критичкој историјској литератури. Када кажемо „критичкој литератури“, не мислимо, разумије се, на потапање свега за нама, јер је на томе почивала историографија владајућих снага 1945—1990. године. Зашто би нестао проблем уједињавања 1918. са свим критикама начина, последица, итд.? Зашто бисмо избацили из историје учешће у једном великом антифашистичком рату у коме смо судјеловали и који је прихватила свјетска историографија, те народноослободилачке традиционалне садржаје који живе у нашој свијести и имају континуитет у прошлости? Али, историја мора жигосати све злочине вршене у било чије име, у име било којег идеала (освајања власти, комунизма, спаса нације, вјере, итд.), идентификовати замјену једних садржаја другима (руског фактора у виду совјетофилске компоненте, итд.), а да не говоримо о масовним физичко-моралним ликвидацијама и дифамацијама једномишљеника до одређене уре, то јест до 1948. године.

Најбољи фрагменти из историографије могу се дати ђацима у виду историјске читанке, поготову за нашу епоху која показује двије-три велике историјске раскрснице, размеђа када не знамо куда идемо и има ли изгледа да негдје стигнемо.

2. У нашим уџбеницима мора далеко више него до сада, када је ријеч о нашем вијеку, доћи до изражаја међународна компонента, јер су се неке ствари дешавале зато што су велике силе тако хтјеле (послије Првог свјетског рата, након Другог свјетског рата, па и послје Малте), али никако негацијом значаја унутрашњег фактора у том смислу да се тај домаћи фактор не може модификовати, измијенити, допунити спољне факторе, дати видан биљег усвојеним рјешењима.

3. Природа наше историјске науке, као превасходно политичке (и војне), утицала је да у уџбеницима преовлађују политички и војни феномени (узрок је у борби за власт, те тешком испуштању ове када се већ освоји). Нека ти аспекти опстану, али се мора далеко више пажње обратити на социјално-економске основе дођења политичких борби. На каквој социјалној основи се формирају односи снага, колико се те снаге упркос свим промјенама, ипак, тврдокорно одржавају на тлу једног неразви-

јеног друштва, какво је, рецимо, црногорско данас. Код нас је превладао један вулгарни концепт индустријализације једнако спровођен свуда, иако му у Црној Гори — као што се показало — није било мјеста у апсолутизованом значењу. Па ни материјални напредак се не може мјерити процентима, тонама челика итд, јер је питање укупне економске снаге, напретка уопште, суптилније и свеобухватније од поменутог стаљинистичког технолошког манира. Ради се о томе колико је човјек превазишао старе навике; колико би напредовао и под неким другим режимом; колико је морално еманципован; до којег степена је „изнутра“ престао бити „племеник“ и постао „грађанин“, итд.

4. Постоје разне паралелне свијести. Видјели смо да ништа у наше вријеме није толико усковитлало духове колико фељтони из историје (о Голубићу, Р. Лекићу, лијевим скретањима, репресијама, четничкој колаборацији, мартовским преговорима партизана и Њемаца, Информбироу, итд.). Публицистика долази прије историјске науке, бар је то опште познато. Она прти пут историји. Али ни она није ослобођена од критике, и она мора поштовати правила рада, истину, интегритет морала. Слично важи и за породичну историју — како је дјеца сазнају од родитеља, преко школе, цркве (код вјерника), радио-телевизије, чији моћни медиј постаје неоодољив, универзалан и тоталан у наше вријеме. Како реаговати „поправком“ историјске свијести? Никако друкчије него снагом знања, чињеничке аргументације, озбиљношћу контрастуда, сталном расправом. Историчари би морали бити најнеуморнији чланови друштва — иступањима, интервенцијама, критикама, расправама, улогом критичара спорних текстова, преузимањем одговорности рецензента, промотора итд. Појава експертних група историчара, независно од политичког увјерења, требало би да буде стална појава а не појава ad hoc. Стручна бојазан од експерата има велику снагу у еснафу, па и ван њега; ради се о страху од њиховог суда, али и спремности да се тај суд усвоји. Поштовање експерата од угледа и од знања мора бити осигурано и адекватним резултатом. Ријеч је о људима од знања и од чврстог морала. Или, како би велики Рабле рекао: „Знање без савјести, исто је што и рушевина духа“.

5. Најмоћнији паралелни центар моћи за „производњу“ историјске свијести и њено моделирање је несумњиво телевизија. Требало би неколико великих тема из историје Југославије, односа Србије и Црне Горе, Црне Горе и Италије, Црне Горе и Албаније, итд. приказати на великом екрану у обради стручњака за филм и историјску науку. Нека искуства телевизије Србије су у том смислу инструктивна. Можда би се у савременој настави под вођством професора могао увести дио добрих документарних историјских сторија. Школу и наставнике не треба да буне контроверзе, спорови, размимотилажења. Историја није математика. Спорова је било и биће их. Боље је да их има, него да

се мизерне једностраности и идеолошки отисци, одвратна догматика, предају као наука. Догматика заглупљује, супротни ставови развијају стваралачке моћи. Наравно да се отежава улога наставника који мора да далеко више ради „над собом“, да чита, обрзује се, а за то су потребна средства (за куповину књига), појачан друштвени углед (да би био тумач тако важне материје), личност која се перманентно образује (специјализацијама на Филозофском факултету, пола године или годину, савлађујући најновију литературу послје пет година од дипломирања, па и на трећем ступњу истраживањем неких круцијалних питања, итд.).

6. Друштво, или конкретни кормилари тога друштва (министри образовања, потпредседници влада, председници влада, шеф државе, шефови странака, председници општина, итд.) морају утувити, ако су уопште на цивилизацијском нивоу, да су историја, књижевност и географија (дијелом) националне дисциплине и да свуда у свијету уживају субвенцију државе. Књиге из историје језика, књижевности, историје, националне географије, етнологије, итд. нијесу нигдје у свијету „роба“, ствар тржишта, него неопходна потреба у формирању националне и моралне свијести једног друштва; претпоставка идентификације и развика, основа одбране једне државе, снажења њених одбрамбених потенцијала. Обузети силом, опијени влашћу, засјели у номенклатуру бирократије, никако да схватимо ову једноставну истину и зато тонемо. Није то захтјев за хегемонијом и привилегијама („сјаша Мурта да узјаше Курта“), већ претпоставка развика националне и уопште друштвене свијести коју су усвојиле и уградиле у свој напредак све цивилизоване државе на свијету.

Др Бранислав Ковачевић

РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСТОРИЧЕСКОЕ СОЗНАНИЕ И ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЕГО ОВЛАДЕВАНИЯ

— Резюме —

В нашей историографии известно что обе Югославии, гражданско-монархическая и коммунистическо-республиканская не имели рационального представления о себе. Считаем в сфере самого непосредственного видения современников, через обучение истории, историографии, официальных политическо-исторических проекций. Преобладали прославления создателей первой и второй Югославии, культы правителей, увековечные системы. В такой обстановке действия иррациональных представлений действовало на формирование коллективного исторического сознания.

Историческая наука притеснена политикой закрывала глаза перед фактами которые осуществились только потому что не было в обычае движения говорить о них. Будто молчанием что-то можно предать забвению.

Больше десятилетнее преовладение мифоманского и нерационального исторического сознания чувствуется и сегодня, доказательство этого, что идеология в большой мере господствовала в оценке фактов, их выбору и пониманию.

Рациональное сознание — дезидеологизованное сознание, оно сухой конкретный факт. Факт это что исследователь установил в точном поступке исследования. Рациональность подразумевает критический подход всем понятиям и показываниям в историографии, а в жизни сознание признающее действительность как есть, без преувеличения или пренебрежения, уклоняясь во всем от экстремов. Вместо действия к чувству своего сердца, необходимо строить такое сознание подчиняющееся разуму и объективной реальности. В этом смысле даны предположения овладения рациональным историческим сознанием.

